

Н.М. Сингаївська
аспірант кафедри історії України
Житомирський державний університет імені Івана Франка

Євреї та поляки в суспільно- економічному житті Правобережної України на початку ХХ ст.

Євреї та поляки Правобережжя були одними з найчисленніших національних груп, які відігравали важливу роль в економічному, громадсько-політичному та соціально-культурному житті. Їх співпраця мала багато конструктивних моментів та позитивні результати в економічній сфері життя. Але, через різні політичні цілі та бачення свого майбутнього, протиставились непорозуміння у сфері суспільно-політичного життя.

Евреи и поляки Правобережья были одними из самых многочисленных национальных групп, которые играли важную роль в экономической, общественно-политической и социально-культурной жизни. Их сотрудничество имело много конструктивных моментов и положительные результаты в экономической области жизни. Но, через разные политические цели и видения своего будущего, прослеживались недоразумения в сфере общественно-политической жизни.

The Jews and Poles of the Right-bank Ukraine were the most numerous national groups, which played an important part in economic, socio-political and cultural life. Their cooperation had many constructive moments and positive results in economic sphere. But their different political aims and vision of the future caused misunderstandings in socio-political sphere.

В умовах національної, державної та культурної розбудови України все більшого значення набувають проблеми історії національних меншин, міжетнічних відносин, національної свідомості українського народу. Однією з проблем, що потребує переосмислення й об'єктивного висвітлення, є історія євреїв та поляків України, їх взаємовідносини. З одного боку, вони змогли зберегти власну етнічну, мовну, релігійну самобутність, а з іншого – намагалися активно інтегруватися в економічне, культурне життя України.

Притік євреїв на Правобережну Україну був започаткований королівськими привілеями XV–XVI ст., що дозволяли їм без перешкод оселятися на території Речі Посполитої. Після поділів Речі Посполитої та приєднання Правобережжя до Росії, Катерина II заборонила євреям оселятися власне в Росії, створивши так звану межу осілості євреїв, що територіально обмежувалася південно-західними губерніями Російської імперії [1, с. 227].

Росіяни та українці завжди вважали євреїв близькими до поляків. Офіційна влада та шовіністичні російські кола стверджували, що євреї слугують засобом польського гніту над росіянами [2, с. 5]. На думку відомого французького історика Даніеля Бовуа, полякам євреї були потрібні як посередники та орендарі, завдяки яким, попри суворість російського обмежувального законодавства, поляки змогли передати в оренду понад 800 тис. дес. землі, а це майже третина всього польського землеволодіння [1, с. 239]. Проте безпосередньо причетні до формування групи єврейських орендарів польські землевласники відчували переважно зневагу до посередників, завдяки яким вони могли уникнути продажу маєтків. Саме вони охоче перебільшували загрозу єврейського «нашестья». Загнані в глухий кут неспроможністю зберегти власну землю, польські поміщики переносили свою образу на тих, кому здавали її в оренду. Але було і багато випадків співпраці та взаємодопомоги між євреями та поляками. Так, наприклад польський поміщик граф Мечислав Грохольський постійно допомагав єврейській громаді м. Гриців Волинської губернії, жертвував землі під єврейські молитовні доми, фінансував їх будівництво та утримання [3, с. 2].

Ще одним моментом польсько-єврейської акультурації було прийняття євреями католицької віри. Однією з серйозних проблем збереження етнічної самобутності в умовах російської асиміляторської політики було залучення іновірців (поляків, євреїв) до православ'я. Основними мотивами переходу євреїв у православ'я було бажання гідно жити та забезпечити майбутнє своїм дітям. Проте багато євреїв переходило в католицизм [4, с. 103]. Це насамперед стосується тих євреїв, які були безпосередньо пов'язані з польським поміщицьким господарством. За переписом 1897 р. ця група охоплювала 2,29% євреїв Волині, 1,94% євреїв Поділля та 1,56% євреїв Київщини. Матеріальне положення представників названої категорії дозволяло уникати переселень з сіл до міст [1, с. 229].

У 1882 р. на Правобережній Україні проживало мільйон євреїв, які розподілялися за губерніями наступним чином:

Волинь – 14,9%

Київщина – 14,6%

Поділля – 18,7%

Переважає більшість євреїв належала до міщанського стану, чергова заборона 1882 р. селитися в сільській місцевості, закріплювала подібний статус. Тому не дивно, що третина населення міст України сповідував іудаїзм, а в містечках Правобережжя євреї склали 70 – 80% їх мешканців [5, с. 125]. Про це також зазначав Новоросійський генерал-губернатор в звіті про стан Південно-Західного краю [6, с. 10]. Дійсно, євреї посідали вагомий місце в суспільно-політичному житті Правобережжя, особливо це стосувалося повітових міст та містечок (штетлів). Так, виключно євреї займали всі посади у міщанських управах та розкладочних комісіях з розподілу податку з нерухомого майна, а також були депутатами, що брали участь у розгляді скарг не правильний розподіл, про що свідчать результати виборів в Київській, Волинській та Подільській губерніях за 1904–1907 рр. [7].

Російська революція 1905 р., проголошення свобод, наділення євреїв виборчими правами відновила їх надію на здобуття політичного рівноправ'я. Про політичну активність єврейського міського населення свідчать також вибори в Державну Думу 1906 р. Так наприклад за результатами виборів в Одесі близько 80% голосів отримала єврейська Партія народної свободи.

Бульварна дільниця – 82%

Александрійська – 75%

Херсонська – 80%

Петропавлівська – 80%

Михайлівська – 80%

Пересіпська – 61% [8, с. 5].

З огляду на наведені факти потребує детального вивчення питання дієвості репресивної політики царату щодо євреїв. В умовах економічної кризи 1901–1903 рр. російська влада стала лояльніша до євреїв.

Не дивлячись на чисельні обмеження, пов'язанні з можливостями володіння та обробку землі, в соціальній стратифікації євреїв були і селяни. Перепис 1897 р. засвідчив, що лише 1,94% від усіх євреїв безпосередньо займалось сільським господарством. Перед першою світовою війною євреям у деяких районах «смуги осілости» було дозволено жити в селах і займатись сільським господарством. Навесні 1914 р. в

Україні налічувалось 27 єврейських колоній, у яких проживало приблизно 27 тис. осіб [9]. Єврейські землеробські колонії почали створюватися ще на початку XIX ст. Вони знаходилися під керівництвом управління державним майном відповідних губерній. Внутрішнє управління колоніями здійснювалося за німецьким зразком. Керували колонією виборні шульць, два байзицери та приказ. На початку XX ст. головним рабином єврейських землеробських колоній був доктор філософії М.А. Крепс [10, с. 3].

У кінці XIX ст. орендування стає основним заняттям євреїв, відтіснивши торгівлю на другий план. Хоча законодавчі акти 1863 і 1865 рр. забороняли євреям тримати землю в оренді, вони різними шляхами і методами намагалися обійти закон, який обмежував їх права. Євреї укладали угоди з поляками на оренду землі, маєтків на довгі терміни – 30, 60 і навіть 80 років за високу плату. Ці фальсифіковані угоди були на руку і полякам, і євреям [11]. Не дивлячись на те, що царським законом від 6 травня 1882 р. було заборонено купівлю землі євреями та проживання їх у сільській місцевості, євреї купували землю на чуже ім'я. На кінець XIX ст. з 15 приватних цукрозаводів Поділля – 12 належало євреям, із 88 винокурних заводів 37 були їх власністю, більшість лихварів, візників, службовців, оптових поставників також були євреями [11, с. 257].

Проте, більшість єврейського населення перебувала на межі бідності, не мала постійної роботи. Всі засоби до існування у більшості євреїв були відібрані обмежувальним законодавством. Офіційно євреї могли займатися лише торгівлею чи жебрацьким промыслом. Основний склад мільйонного єврейства Росії – це «слабкі, замучені злидненным життям люди, які могли бути тільки ремісниками, шевцями чи дрібними торговцями» [12, с. 28]. Ситуацію не змінила і буржуазно-демократична революція 1905–1907 рр. Звичайно, євреї багато чого добилися в ході революції. Так, міністру фінансів Російської імперії В. Коковцеву було доручено створити єврейський проект для винесення його на розгляд Державної Думи. Суттю проекту було повернення до умов, що діяли до 1882 р., тобто євреям дозволялося селитися в сільській місцевості в межах «межі осілості». Це був єдиний пункт, що стосувався всіх категорій єврейського населення. Євреям, що мали право жити до цих пір за «межею осілості», надавалося право купувати землю, але знову ж таки поза «межею». Таким чином, головним завданням проекту було створення ще більшу прірву між «привілейованими» євреями та єврейською

масою, яка задихалася в «межі осілості». Цей проект був побудований виключно на економічних засадах, які передбачали використання торговельно-промислового потенціалу частини єврейства. Щодо надання громадянських прав євреям, в ньому жодним чином не йшлося [13, с. 2].

Однією з особливостей єврейського національного руху, стала непримиримість окремих ідейно-політичних течій: сіоністів, автономістів, бундівців, членів партії «Паолей-ціон», та ін. Навіть в середовищі релігійних єврейських товариств, що перебували під контролем благодійних єврейських організацій, нерідко траплялися конфлікти на релігійному ґрунті [14, с. 21]. Для того, щоб вирішити проблему консолідації єврейського руху, в березні 1905 р. була створена спілка для досягнення повноправ'я єврейського народу Росії. На установчу конференцію у Вільно прибуло 68 делегатів з 32 міст [4, с. 183].

У 90-х рр. XIX – на поч. XX ст. євреї входили до різних політичних партій і груп, активно залучались до суспільно-політичного життя, сприяли розвитку національно-демократичного руху. В другій половині XIX ст. в робітничі та ремісничі єврейські кола почали проникати соціалістичні ідеї. Багато євреїв вступали до Польської Соціалістичної партії, в складі якої з 1902 р. діяла автономна Організація Єврейська. Частина єврейської спільноти входила також до Соціал-демократії Королівства Польського та Литви [15, с. 143]. Потрібно зазначити, що соціалістично-революційна ідеологія була фактором, що сприяв виходу частини єврейської молоді за межі релігійної традиції.

У 1903 р. в бесіді з Теодором Герцлем голова комітету міністрів Сергій Вітте вказував йому на те, що євреї складають близько половини чисельності революційних партій, хоча їх всього шість мільйонів в 136-мільйонному населенні Росії. Якщо Вітте і перебільшував, то не набагато [16]. Так, під час революції 1905 р. близько 15% членів партії соціалістів-революціонерів були євреями, а деякі терористичні групи «максималістів та анархістів майже повністю були єврейськими.

В єврейському середовищі було багато прихильників та борців за незалежність Польщі, переконаних у тому, що соціалістична, народна, незалежна Польща ліквідує всю соціальну та національну несправедливість, пов'язану з нерівністю народів, а отже, євреї стануть вперше справжніми громадянами.

У політичних революційних організаціях активну участь брала переважно єврейська молодь. Наприклад, в лютому 1906 р. у

м. Проскурів було заарештовано 19-річного анархіста-революціонера, члена Уманської організації РСДРП Пейсаха Гріншпуна [4, с. 168].

У відповідь на участь євреїв в революційному русі монархічні кола розгорнули погромну компанію. В чорносотенній агітації для посилення антисемітських настроїв на рубежі XIX–XX ст. були сфабриковані так звані «протоколи сіонських мудреців», складені у вигляді повідомлень ніби існуючого таємного єврейського уряду, який прагнув захопити владу над світом. Вперше ця інформація була надрукована в 1903 р. чорносотенній газеті «Знамя», що видавалася в Петербурзі Крушеваном. Результатом цієї фальсифікації став жорстокий кишинівський єврейський погром [5, с. 139]. Відомий своєю жорстокістю також і Гомельський погром 3 січня 1906 р., спровокований російською владою під прикриттям «патріотичного союзу» [8, с. 2]. Участь євреїв в Одеському повстанні 13 липня спровокувала погром, який тривав п'ять днів [5, с. 141].

Зберігаючи власну етнічну та релігійну самобутність, євреї Правобережжя були однією з найчисленніших національних груп, яка відіграла важливу роль в економічному, громадсько-політичному та соціально-культурному житті. Їх співпраця з поляками мала багато конструктивних моментів, та мала позитивні результати в економічній сфері життя. Але, через різні політичні цілі та бачення свого майбутнього, простежувались непорозуміння у сфері суспільно-політичного життя.

Попри існування обмежувального законодавства та репресивну політику царату, окремий, відносно не чисельний прошарок єврейства зумів стати економічно могутньою верствою та посісти чільне місце в системі ієрархічних відносин Російської імперії. Особливо це стосувалося Правобережжя, де економічна діяльність євреїв була надзвичайно продуктивною.

Тісна співпраця з поляками та лояльне ставлення до заможних євреїв з боку впливових російських чиновників, дозволило їм посісти чільне місце в економічній сфері життя Російської імперії. В одному з англійських видань 1890 р. таким чином замальовувалась ця ситуація: «По всьому південному заході Росії та Польщі майже неможливо укласти яку-небудь угоду без залучення єврейського, як тут кажуть «фактора». Коли треба найняти будинок, купити чи продати землю, укласти орендний контракт, знайти слугу – завжди присутній єврейський фактор» [1, с. 228].

Список використаних джерел та літератури

1. Бовуа Даніель. Битва за землю в Україні: 1863–1914: Поляки в соціо-етнічних конфліктах / Бовуа Д. – К. :Критика, 1998. – 334 с.
2. Юзефович Б. Еврейский вопрос в печати и в жизни / Юзефович Б. – К.: Типография С.В. Кульженко, 1904. – 16 с.
3. Панехида по графу Грохольському // Волинь. – 1899. – № 7. – С. 2.
4. Слободянюк П.Я. Єврейські общини Правобережної України: Наукове історико-етнологічне видання / Слободянюк П.Я. – Хмельницький, 2005. – 409 с.
5. Хонігсман Я.С. Євреї України:короткий нарис історії. Ч.І / Хонігсман Я.С., Найман О.Я.; за заг. наук. ред. Ф.Я. Горовського. – К.:НМК ВО, 1993. – 176 с.
6. Центральний державних історичний архів України, м. Київ (далі – ЦДІА). – Ф. 442. Канцелярия Киев., Подольс. и Волын. генерал-губернатора. – Оп. 633. – Спр. 510. О еврейском вопросе в Юго-Западном крае. Из записки генгубернатора. – С. 10-11.
7. ЦДІА. – Ф. 442. – Оп. 656. – Спр. 57. Дело об утверждении евреев в выборных должностях по мещанским обществам в Юго-Западном крае. – 350 с.
8. Результаты выборов // Одесские новости. – 1906. – № 6838. – С. 3.
9. Бородій І. Єврейське населення в аграрних відносинах Подільської губернії в XIX – на початку XX ст. / І. Бородій. – Режим доступу: <http://www.turism-kp.com.ua>
10. Еврейские колонии // Южное обозрение. – 1901. – № 1409. – С. 4.
11. Гульдман В.К. Подольская губерния. Опыт географ.-стат. описания / В.К. Гульдман. – Каменец-Подольский, 1889. – 150 с.
12. Луначарский А.В. Об антисемитизме / А.В. Луначарский. – М.; Л.: ГИЗ, 1929. – 48 с.
13. Еврейский проект // Одесские новости. – 1906. – № 7046. – С. 2.
14. ЦДІА. – Ф. 442. – Оп. 542. – Спр. 100. О существовании различных категорий еврейских обществ Подольской губернии. Из отчёта губернатора от 1887. – С. 20-21.
15. Tomaszewski J. Rzeczpospolita wielu narodow. Czytelnik / J. Tomaszewski. – Warszawa, 1985. – 285 с.
16. Будницкий О. Евреи и революция 1905 года в России: Встреча с народом / О. Будницкий // Неприкосновенный запас. – 2005. – № 6(44). – Режим доступу: <http://magazines.russ.ru/nz/2005/6/bud15.html>.